

KÖSZEG VÁRA A 13. SZÁZADBAN

Már korábban is többször alkalmaztuk azt a kutatási módszert, amikor többfajta megközelítéssel, a különböző tudományágak sajátos forrásanyagának külön-külön végzett vizsgálatával, bizonyítási lehetőségeivel — majd összesítésével lehetett eredményt elérni. (Pl. régészet-művészettörténet-politikai történet: Arch.Ért. 107 [1980] 30–43; 110 [1983] 201–230; régészet, építészettörténet, fegyvertörténet, levéltári források: Acta AH33 [1981] 201–243. Ilyenkor nemcsak az a cél, hogy a különböző eredetű adatokat felsorakoztassuk — vagy méginkább előzetes feltevéseink alátámasztásául egyes adataikat kiválasszuk (ahogy ezt sokszor megteszik, lerontva a módszer hitelét), hanem, hogy az adatokat egymással szembesítsük és a különböző forrásfajták egymást kiegészítsék. Közismert, hogy a régészet megfigyelései és leletei pontos kormeghatározást csak ritkán adnak — de ha történeti forrásokkal egybevethetőek, úgy eseményekkel, sőt személyekkel is összekapcsolódnak. A kapcsolat ilyenkor új, a történetírás oldaláról homályban hagyott kérdéseket világít meg.

A következőkben a kőszegi alsóvár kutatásának és eddigi feldolgozásainak eredményeit össze-sítjük. Ez a cikk nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy az elkészült és megjelenés előtt álló monográfia anyagának összefoglalását adja, vagy pótolja az ásatás ott közölt megfigyeléseit és leleteit. Itt csupán a vár legkorábbi korszakának kérdését vizsgáljuk, összefoglalva a már megjelent feldolgozások erre vonatkozó nézeteit, bizonyításait és szembesítjük a különböző kutatási módszerek lehetőségeit. Miután a megjelent feldolgozások támpontjait főként építészeti (művészettörténeti), kismértékben történeti adatokból vettük, ilyenekkel részletesebben foglalkozunk; a régészeti bizonyítékokra — a fentebbiek miatt — csak röviden utalhatunk. (A megfigyelt stratigráfia kiértékelt végeredményével szerepel a közölt metszetrájon, a bizonyító leletekből csak néhány jellemzőt adunk.)

Az írásos forrásanyag

A legtöbb magyarországi várhoz hasonlóan, Kőszeg esetében sem rendelkezünk olyan írott adatokkal, amelyek a városi vár megépítését (átépítéseit) évhez kötve a középkorban rögzítették volna. Nincsenek számadások, egykorú leltárak sem, amelyek biztos támpontot nyújtanának. A közvetve felhasználható történeti adatok nem részletezőek, csupán az általános politikai történettel kapcsolatos rövid említések, néha hadjáratok, ostromok évszáma, vagy a változó tulajdo-

nosok megnevezése. Hosszabb feljegyzések az 1532. évi török ostromot megelőzően csupán a város 1289. évi osztrák megvívásáról szólnak, ezeket azonban, mivel osztrák elbeszélő krónikákban maradtak fent — és néha regényes, túlzóan részletező leírását is adják az eseményeknek —, újabban nem nagyon használják fel a várral kapcsolatban, illetve úgy vélik, nem is a mai várra vonatkoznak. Pedig a Stájer Rímes Krónika az osztrák Albert herceg hadjáratának leírása során a leghosszabban Kőszegről szól: „Kőszeg Iván gróf városa”, a magyarányú ostrom ez ellen indul, majd elfoglalása után ezt követi a vár vívása. Utóbbinak mély vizesárka akadályozza a közvetlen támadást, de mégis sikerül egy fából készült ostromszerkezet védelme alatt közeljutni és a fal-törökost használni.¹

Kőszeg esetében különösen nehezíti a tisztánlátást (ha az osztrák leírásokat figyelmen kívül hagyjuk), hogy itt két vár is volt: az ősi a város feletti hegyen már a 13. század derekán állt (Óház), s a szűkszávu említésekből nem derül ki, melyikre vonatkoznak. Így tág tere nyílt annak, hogy a városi vár felépítését milyen korra keltezzék, s ráadásul többen egy tévesen értelmezett (Németújvárra vonatkozó) 1263. évi adatot használták. (Ez szerepel Chernel K. várostörténetében,

¹ A legrészletesebb Hornecki Ottokár Rímes Krónikája, rövidebb a Continuatie Vindobonensi leírása. Gombos, A. F., Catalogus Fontium Hist. Hung. (Bp. 1938) T. III. 1851–1856; T. I. 788. Kőszeg: „Civitatem comitis Ywani . . . Gunsam Nomine”. A vár: „castrum, burc, hus, veste” alakban szerepel ezekben. A hegyen álló várról sehol sincs szó, város és vár ostroma összefüggő cselekmény. — Régi történetírásunk sokat merített ezekből: Chernel K., Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. I–II. (Szombathely 1877); Wertner M., A Güssingiek, Századok 29 (1895) 69–61; Pauler Gy., A magyar nemzet története . . . (Bp. 1893) 2. k. 524–526. De használta Reiszig E. is Vasvármegye történetében (Magyarország vármegyéi és városai. Bp. 1898) 185. — Pauler úgy vélte, Hornecki Ottokár az eseményeket és egyes részleteket híven beszéli el „úgy látszik jelenvoltaktól hallá az író” (i. m. 276. j.). — Csak a párbeszéd, regényes jelenetek túlzások. Fő vonásaiban az új osztrák kutatás is elfogadja: egyes eseményeknél a résztvevő személyek név szerinti felsorolása utal arra, hogy olyan adatokat használt fel, melyeket akkor még sokan ellenőrizhettek. English, E., Ottokars Steierische Reimchronik. In: Die Funktion der schriftlichen Quelle in der Sachkulturforchung. (Wien 1976) 12–13. — Az új Magyarország Története (3. k. sajtó alatt), ha szórványosan is, de használja.

Gerő L. első rendszerezésében és Lelkes I. városmonográfiájában is.²⁾ *Mindkét* kőszegi várat először 1327-ben említik („Kethkusag, Kehtkwzeg”³⁾), ami természetesen nem jelentheti azt, hogy az alsó vár akkor épült, hisz az első írásos feljegyzés rendszerint megkésve jelentkezett. Ráadásul a hegyen álló régi vár pusztulásának kora is ismeretlen — legtöbbször az 1291. évi hainburgi békeszerződés szerint lerombolandó várak közé sorolják —, de akkor miért említenek kettőt később is (1327, 1360, 1392, 1432)?⁴⁾

Az 1326-tól királyi, majd később újra főúri kézbe kerülő kőszegi várról a későbbi történeti adatok sem árulnak el közelebbit a tulajdonváltáson kívül. Sajnos III. Frigyes császár 1445. évi ostroma és foglalása, majd Mátyás király 1482. évi visszafoglalásának sem ismeretesek olyan részletei, melyek a vár akkori alakjáról, továbbépítéséről szólnának. Bonfini, aki pedig egyébként részletesen beszámol Mátyás várújsáiról és építkezéseiről, *Kőszeg*et csak röviden említi az 1481-ben folytatott hadjárat leírásakor.

Mátyás király 1483. évi adománylevelében is csak a város falainak újraépítéséről szól, elengedi a kőszegiek 5 évi adóját, mivel a sajátmaga által vezetett ostrom során bevéve a várost és a várat: „...a városfal tornyai és erődítései elpusztultak...” („die Statmawr Turen vnd Werren sere... vernicht...”).⁵⁾

Mint talán ezekből is látható, a kőszegi vár fennállásának első századaiból az írásos források nem adnak közelebbit — az építéstörténetet bizonyító — támpontokat. „Ha a történetírás hallgat, maguk a kövek gyakorta beszélnek” idézte Rómer Flóris. Esetünkben a kiindulópont maga az épület, építészeti és régészeti módszerű vizsgálatának adatai. Ezek *bizonyítható* eredményeit kell egy-

mással szembeállítani, hogy tárgyilagos képet kapjunk, s ezt magyarázhatjuk történeti adatokkal.

Építészettörténeti vizsgálat

A műemléki kutatás és helyreállítás előtt a kőszegi vár — annak ellenére, hogy mindmáig lakott, álló épület, tehát nem rommaradvány — nem sokat árult el koráról. A barokk- és újkori átépítések ugyanis erősen kiforgatták eredeti jellegéből, tulajdonosai egyre kevésbé törődtek régi értékeivel. Nem csoda tehát, hogy Varju Elemér így jellemzi: „Alakját, méreteit a sok rombolás, átépítés után meghatározni alig lehet. Még van belőle falrészlet, amelyen román ízlésű tagozás mutatja az építés korát, s megmaradt egyik négyszögű tornya.” (A „román” falrészlet újkori téglapárkánynak bizonyult, s a könyv fényképén két torony is látható!) Gerő László első várkönyvében már a lehetőségekhez képest részletes leírását adta a várnak és elővárának; megemlíti két négyzetes saroktornyát és szűk falszorosát, fényképeken fennmaradt gótikus tagolású nyílásait, de építésének meghatározásához csak a téves 1263. évi adatot használta.⁶⁾

Az 1954-ben meginduló műemléki vizsgálat végre alapot teremtett a részletesebb tanulmányra. Ennek első eredménye Lelkes István könyvének vonatkozó része, melynek írásakor a falak kutatása éppen csak megkezdődött. Ennek ellenére itt kapjuk az első részletesebb értékelést: a trapéz alakú vár eredetileg négy saroktoronnyal épült a 13. században (kettő részben elbontva), a belső épületszárnyak nem egykorúak, fokozatosan épülnek ki a 14–16. században. A tornyokat és a kerítő várfalat 13. századinak tartja (Kőszegi Henrik és Iván uralkodásához kapcsolva, de a téves 1263. évi adattal). Mindez nyilván az épületrészek falainak kapcsolódásából — különállásából és a festett homlokzatzdíszítések első előbukkanásával volt kikövetkeztethető, s hozzátehetjük, főbb vonásaiban ma is helytálló.⁷⁾ Ugyanakkor sem

²⁾ Chernel, i. m.; Gerő L., Magyarországi várépítészet. (Bp. 1955) 264: „1263 táján épült”; Lelkes I., Kőszeg. (Bp. 1960) 8. — Pedig már Wertner i. m. 44. felismerte, hogy a „novum castrum Kyzum”: Güssing-Német-újvár. Kőszeg 700 éves évfordulóját is ehhez kötötték!

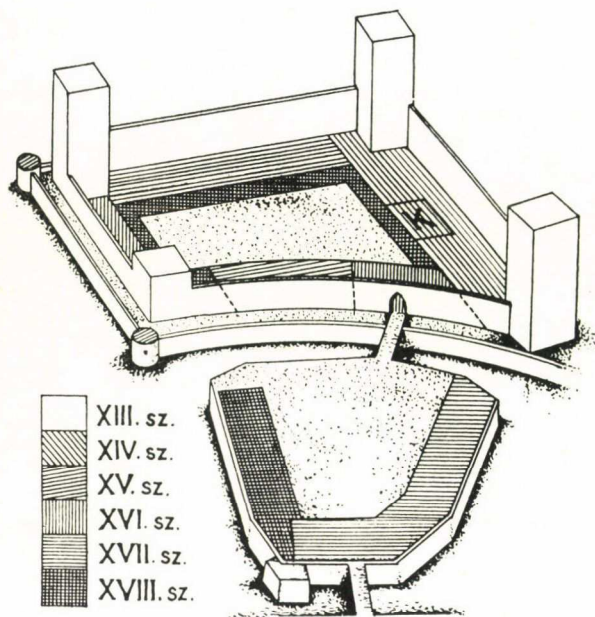
³⁾ Hazai Okmánytár I. 147. — Fügedi E., Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon (Bp. 1977) 156, csak 1360-ra teszi az első adatot, bizonyíthatóan két vár meglétére („Oberrn Guns” mint felső vár említés). Az 1289. évi ostromot Fügedi sem említi.

⁴⁾ Eddig valamennyi szerző ténynek veszi, hogy az 1291. évi béke rendelkezései alapján Iván várait lerombolták (itt az Óházat); szerintünk alig hihető, hogy az egyik legnagyobb hatalmú főúr ennek végrehajtását megengedte. Albert őrségeinek távozása után nyilván újra megszállta várait. Szalónak és Rohonc várának lerombolására sincs adat. — Talán Chernel, i. m. 18. magyarázata oldja fel az ellentmondást: a késői időkben a „két Kőszeg vár” azért van említve, mert bár romokban hever, de külön tartozékai, birtokai vannak, az adományozás ezekre is vonatkozik. A felső várat réginek először 1392-ben nevezték „reliquum verisimiliter kwzeg appellata”. H. O. VII. 428.

⁵⁾ Mátyás 1483. jan. 25-én három oklevelét keltezi Kőszegről. Hazai Okmánytár I. 371; II. 363, 364. — Bonfini rosszul értesült, midőn azt írja „...Nagyobb küzdelem nélkül elfoglalta” (Id sine magno negetio capitur... Dec. IV. Liber VI.) — hisz a város falai erősen megrongálódtak.

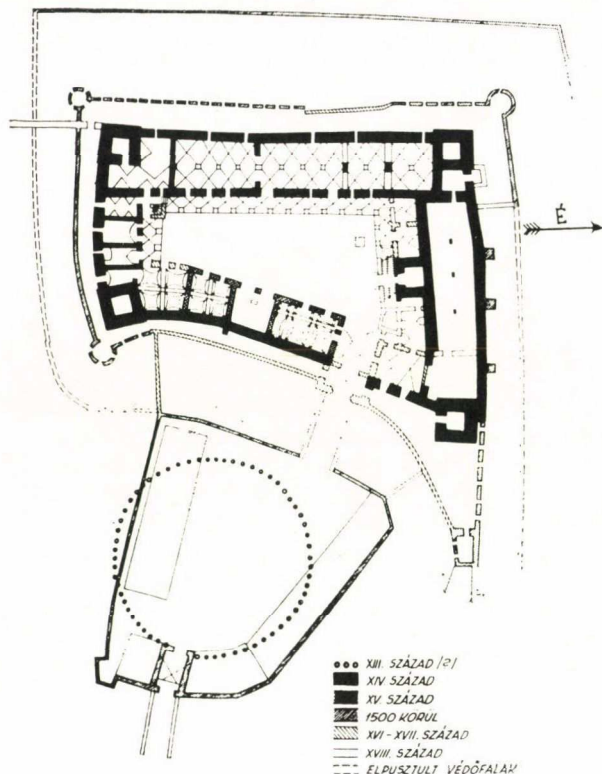
⁶⁾ Varju E., Magyar várak (Bp. é. n.) 80. A városi vár építését a 13. sz. végére helyezi, de nem említi, milyen történeti adatra támaszkodik. — Gerő L., i. m. 264, 293–296. Későbbi könyveiben már Gergelyffy és Sedlmayr feldolgozását fogadja el: a legjelentősebb kiépítést a Garaiak személyéhez kapcsolja: Magyar várak (Bp. 1968) 200–207.

⁷⁾ Lelkes I., Kőszeg (Bp. 1960) 8. 41–43. A vizsgálatot nagy mértékben segítette az első pontos alaprajz elkészítése. A felmérés és az első helyreállítási javaslat 1955–56-ban készült (Riedlmayer Gy.—Péczeli B.), a városképi vizsgálattal kapcsolatban. — 1958-tól már az OMF irányítása alatt folyt az építészeti kutatás, de a végleges eredményeket be sem várva, már az első helyreállítási terv is elkészült. További kutatás és régészeti feltárás csak 1960-tól indult (a helyreállítás ekkor már 3 éve folyt), mivel az É-i szárnyban korábban talált maradványok értelmezése, bemutatási módja kérdéses volt.

1. kép. Kőszeg, Alsóvár. Az építési korszakok Lelkes I. szerint

Abb. 1. Kőszeg, Unterburg. Die Bauphasen nach I. Lelkes

2. kép. Kőszeg. Az építési korszakok Gergelyffy—Sedlmayr szerint

Abb. 2. Kőszeg. Die Bauphasen nach Gergelyffy—Sedlmayr

a leírásban, sem a periódusok meghatározásánál nem részletezte a szerző, mi bizonyítja álláspontját, hol találhatóak a relatív és az abszolút kronológiát alátámasztó építészeti részletek (pl. a későgótikus ablakok, a reneszánsz falfestésmaradvány, melyekről képet közöl), pontosabban milyen korhoz köthetők ezek — és mit vett át az építész-kutató véleményéből (1. kép).

Az időközben nagy lendületet kapott műemléki kutatás és helyreállítás előrehaladtával 1960—62 között végeztem az OMF megbízásából a vár É-i szárnyának ásátását, és ehhez kapcsolódva az itteni középkori falak kutatását.⁸ Ennek eredményeként a helyreállítási terv módosításával lehetőség nyílt az egykori É-i homlokzati fal megismerésére és bemutatására (az előtte húzóódó újkori beépítés elbontását és így a középkori homlokzat kiszabadítását már az első hónap munkája után javasoltam). Az álló középkori homlokzati fal mögött az egykori épület helye,

⁸ A vár másik három épületszárnyában a helyreállítás előrehaladtával ásátásra már nem is volt lehetőség. A falszorosokban és a várárkokban, valamint a középső udvarban elvileg megvolt a feltárás reménye, de ezt az OMF igazgatója nem engedélyezte. Egy-két kis metsetet arra hivatkozva készíthettem el, hogy ezek a helyreállítandó szint megismerését is segítik.

maradványa az emeletig magasodó feltöltés kibontása után ugyancsak bemutathatóvá vált.

A helyreállítás befejezésekor a műemléki vizsgálat és a restaurálás eredményeiről, a vár építési korszakairól az OMF kutatói több feldolgozásban számoltak be. (Ezekben természetesen már felhasználásra került részben az ásátás látható eredménye, a napfényre került egykori É-i épületszárny.) Az adott építéstörténet a belsővár fő építési periódusait a 14—16. századra helyezi (2. kép). Ennél korábbiak csak az elővár helyén feltételezett egykori kerek várat tartják, mint a későbbi vár elődjét. Az itteni periódusokra — ásátás hiányában — csak egy K—Ny-i irányú kőfal csonkja és cölöpmaradványok utalnak, melyek a fűrdő alapozásakor kerültek elő az újkori épület közepe alatt — sajnos pontos felmérés nélkül. Sedlmayr először kétfajta magyarázatát adta:⁹ a) 13. századvégi gyűrű alakú vár; b) fél- vagy háromnegyedkör alakú védmű a belsővár kapuja előtt a 15. századból. Gergelyffy a további feldolgozásokban már csak az első hipotézist használja (hisz ha a belsővár csak a 14. század folyamán épült első formájában, hol volt a 13. szá-

⁹ Horváth F. szerk., Kőszeg (Szombathely 1963); Sedlmayr J., A kőszegi vár, 4—6.

zadban említett vár?). Sajnos kiegészíti ezt a feltevés még azzal a gondolattal is, hogy „... az elővárnak a kerek földváraknál, a gyűrűknél szokásos alaprajzi formája sokkal korábbi időkből is származhatik, sőt ez a valószerű”.¹⁰ Ez a korai vár volt a Kőszegi családé 1327-ig. A belsővár fő építési korszaka a 14. század (négyсарoktornyos vár két belső épületszárnyal). A Garai család a 15. század elején építteti meg az É-i szárny nyugati szakaszán az emeletet — ez építőanyagában is elkülönül, mert téglából készült — az udvari homlokzaton ívekkel tagolt felső része alatt kisméretű ablakokkal, dekoratív falfestéssel. A falfestés Gergelyffy szerint rokon megoldású a kőszegi Szt. Jakab templom falképeinek keretelő dekoratív díszítésével (utóbbiakat a kutatás az 1400 körüli időre keltezte), mindkettő a Garaiakhoz kapcsolható. A század elejénél korábbra kelteztetést „a lépcsőzetes keretelésű ablaksor sem enged meg”.¹¹ Erre a korszakra tehető a D-i és K-i szárny földszintje, ezt a gótikus stílusú ablakkeretelések határozzák meg (ezeket vakolatból képezték ki, nem faragottak), valamint a K-i szárny emeletének egy része, későgótikus tagozott ablakai alapján. A reneszánsz kezdetét a Ny-i szárny emeletének megépítése jelzi (a nagy, háromosztatú ablakok sora), ennek befejezése a festett reneszánsz keretdíszsel egy évszám maradványa (14.3) szerint 1493 lehet, tehát Miksa császár foglalása után. (A további, későreneszánsz, barokk kiépítés sorrendjével itt nem foglalkozom, miután ezeknél elfogadom Gergelyffy és Sedlmayr eredményeit.)

Mint az eddigiekből is látható, az olvasó számára úgy tűnhet: felhasználtak már mindenféle forrásanyagot: történetit, építészettörténetit, sőt régészetit is. Sajnos a jobbra népszerűsítő összefoglalások, ismertetések jellegükénél fogva nem is nagyon engednek meg az alaposabb bizonyítást (jegyzeteket, analógiák bemutatását), s ez magával hozza, hogy a szerző nem is mélyedhet el vizsgálataiban, az olvasó pedig nem ellenőrizheti az állításokat. A további kutatás ilyenkor rendszerint a legutolsó feldolgozás eredményeit használja, mint legkorszerűbbet. A következőkben ezért az esetünkben alapvető kétfajta forráscsoport, kétfajta módszer legfontosabb támpontjait foglalom össze.

¹⁰ Gergelyffy A. — Sedlmayr J., A kőszegi Jurisich-vár (Bp. 1964) 6. — A továbbiakban viszont megemlíti, hogy a Karoling-kori említések bizonytalanok. A legújabb ismertetésben Gergelyffy már kitérdés nélkül idézi ezt: „Először 801-ben Einhard krónikája említi castellum Guntionis” néven: Gerő L. szerk., Várépítészetünk (Bp. 1975) 194—199.

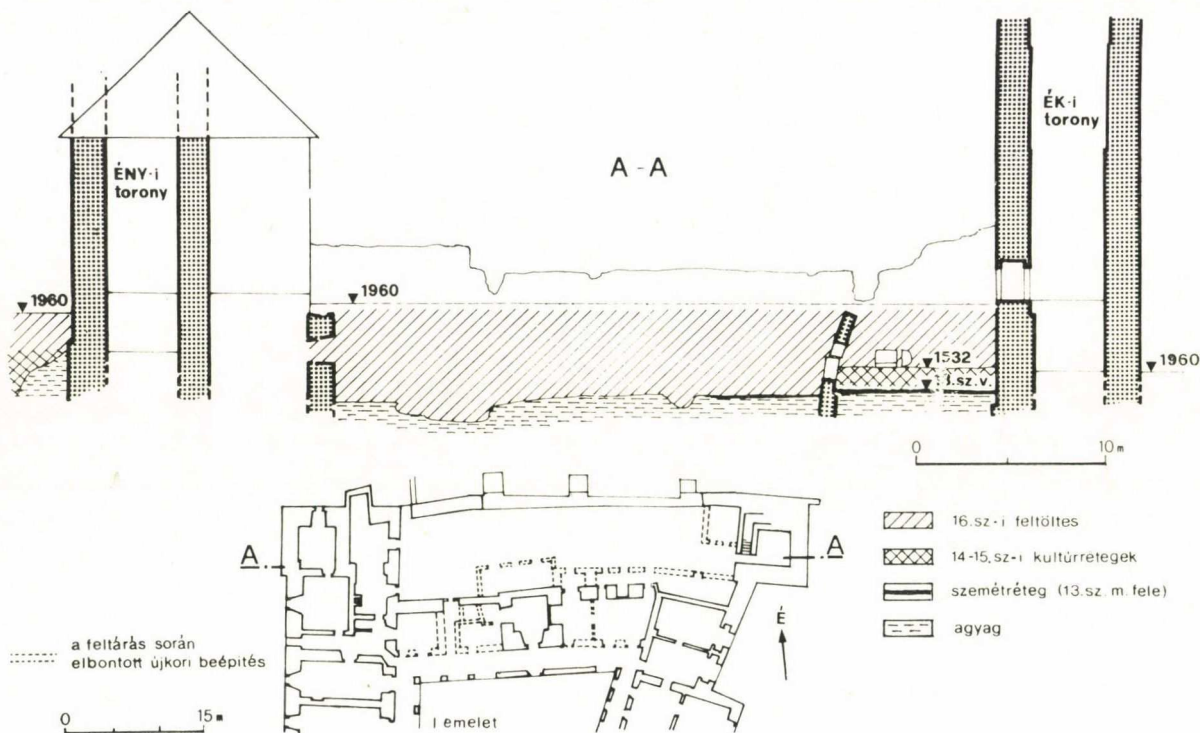
¹¹ Gergelyffy — Sedlmayr, i. m. 13. Ugyanilyen periodizáció Gergelyffy A., A kőszegi Jurisich-vár építési korszakai. Műemlékvédelem 8 (1964) 217—222. — A vár 14. századi keltezését átvette az új kutatás is: Aradi N. szerk. A művészet története Magyarországon. (Bp. 1983) 73. A palota kapesolt ablaksorát itt Marosi É. a 15. század eleje helyett már a 14. század végére teszi.

A régészet lehetőségei

Az ásatás során, a területileg korlátozott lehetőségek ellenére sikerült a vár legkorábbi épületszárnyát megismerni. Az É-i fal mögötti terület feltárásakor készített metszetek és rétegsorok megfigyelése kronológiai támpontokat adtak (3. kép). Az itt összefoglalt végeredményt a stratigráfia kiértékelése adja. (A közölt metszetrájk a rétegrájkok összevonása, csak a fő periódusok sematizált áttekintését szolgálja: 3. kép. A részletes leírás az ásatást feldolgozó monográfiában található.) Kiderült, hogy az újkori É-i épületszárny mögötti, egészen az 1. emeletig magasodó feltöltés legnagyobb része az 1532. évi török ostromot követően készült. Ez fedte az eredeti — ekkor lebontott — É-i palota belsejét és két szélső falát is. A feltöltés alatt nagyobb felületeken fel lehetett tárnai a vár legkorábbi szintjét. A legjobban megmaradt — később már nem bolygatott — felület az ÉK-i torony mellett húzódott: itt az épület és a torony között egy kis udvart hagytak. Az itteni legelső szint vékony kultúrretegé már a torony és az É-i középkori palotaszárny megépítése után, az udvar használatára során rakódott le. (Konyhai szemét: állatsont, hamu, kerámiatöredékek, vastárgyak jellemzik; több fazék teljesen összeállítható volt, itt dobták ki.) A feltárt leletanyag a 13. század második feléből származik,¹² néhány jellegzetes darabját a 4. képen (1—3) mutatjuk be. A kerámiákon kívül korát két érem is bizonyítja (II. Ottokár bécsi dénár: 1261—76, a torony vakolatának alsó határánál; I. Albert dénár: 1282—1308, a réteg tetejéről). Ez a kultúrreteg mind az É-i várfal, mind az ÉK-i torony és a palotaszárny választófalának alapozási lábadatait is fedi (3. kép). — A másik fontos stratigráfiai támpontot az É-i palotaépület udvari homlokzata előtt nyitott kis kutatószelvény szolgáltatta: itt kiderült, hogy az épület falalapozása már korábbi vékony törmelék-retegeket vág át. Ezek csekélyszámú kerámialeletei pontosabb kormeghatározást nem tesznek lehetővé, de az bizonyos, hogy a 13. század második felénél későbbi cserép nincs közöttük. A vár belsejét tehát már egy ideig használták, s ezután épült a palota, még a 13. században.

A palota melletti K-i kis udvarban (5. kép) a 14—15. század folyamán a szint kismértékben emelkedett, a 15. század végén már 1,4 m-rel magasabban volt. Az eltelt időszak leletcsoportjainak kiemelkedő darabjai a kályhacsempék a 15. század első negyedéből és a második feléből, valamint üvegek és díszkerámiák a század végéről. Utóbbiak közül jó kormeghatározást adnak a

¹² Ilyen kerámiák: Holl I., BpR 16 (1955) 172; Holl I., ArchÉrt 100 (1973) 199, 203. Unger J., Archaeologia Historica 6 (1981) 315—325, az osztrák kutatás keltezését (század első fele) korainak tartja, saját éremleletei alapján 1250—1270 közé helyezi. A budai leletek is erre mutatnak.

3. kép. Kőszeg, a vár É-i szárnya; kiértékelt rétegrajz
 Abb. 3. Kőszeg, der N-Flügel der Burg; die ausgewertete Schichtenzeichnung

Mátyás király udvartartásához köthető majolikák és velencei üvegek; közülük itt egy stílusa alapján az 1480–1500 közötti faenzai majolikákhoz¹³ köthető kis boroskancsót és egy századvégi festett-aranyozott díszítésű üveg talpas poharat emelhetünk ki. Ezek idekerülése Mátyás, illetve Korvin János 1482–90 közötti birtoklásával magyarázhatóak (4. kép 5–6).

Az ÉK-i udvar középkori rétegeit az 1532. évi ostrom törmeléke, lezuhant faldarabok, fegyverek, ágyugolyók fedték, de itt került elő I. Ferdinánd dénárrja is 1528-ból. Ezután töltik fel az udvart az emelet magasságáig és ugyanekkor hordták be a feltöltést az elpusztult épület belsejében is.¹⁴ Az ostrom itteni rombolásának közvetlen nyoma nem nagyon maradt, mert úgy látszik, kezdetben megkísérelték az épület helyreállítását, megkedzve a földszinti terem födémét tartó fapillérsor pótlását. Ez azonban abbamaradt, s a feltöltés első rétegét egy 20–30 cm vastag, átégett paticsőtörmelékkel planírozták el: ez az itteni tűzvész bizonyítéka. Erre utal néhány megolvadt bronztárgy és ablaküveg is. A palota hom-

lokzati fala megmaradt (csak két keskenyebb oldalának falát bontják félig le), de nyílásait eltömik vagy elfalazzák. Ezzel az átalakítással az ostrom során úgy látszik a legjobban elpusztult É-i épületszárny megszűnik, a feltöltéssel — ágyútűzzel le nem rombolható — védelmet, egyben ágyúpadnak is használható magasítást kap a vár külső oldala.

A régészet bizonyítékai szerint tehát a *kőszegi alsóvár* a 13. század második felében már állott; a közvetlen bizonyíték ugyan csak a vár É-i részére, ÉK-i saroktoronyára és az É-i palotaépületre vonatkozik, de alaprajza feltételezi az egész trapéz alakú négysaroktoronyos vár eredeti rendszerét.

Az elővárban sajnos ásatást nem végezhetünk, így ennek periódusai mindmáig kétségesek.¹⁵ Magunk ennek rendszerét *Sedlmayr második hipotéziséhez* hasonlóan képzeljük: nagyobb alap-

¹³ Hasonló majolikakancsó látható Hans Memling egyik festményén (Lugano) 1490 körüli évekre keltezve: *Strauss, K.*, *Keramik-Freunde der Schweiz*, Nr. 84 (Dezember 1972) Tf. 11: 4.

¹⁴ E feltöltésekben a 16. század első felénél későbbi érmekeket nem találtunk. A legkésőbbiek: 1538, 16. század első fele, 1517–40. Téves tehát az 1777. évi tűzvész utáninak tartani: *Gergelyffy—Sedlmayr*, i. m. 24.

¹⁵ 1980-ban az OMF megbízásából M. Kozák Éva leletmentést végzett a Chernel u. 2–4. sz. házaknál a várárok külső falánál. Leírásában azonban sehol sem utal arra, hogy korai maradványokra és leletekre talált volna, sőt, véleménye szerint a külső fal Jurisich építkezése. Ennek ellenére rövid történeti összefoglalásában megismétli azt a nézetet, hogy az eredeti vár a későbbi elővár helyén állt. *M. Kozák É.* *ArchÉrt* 108 (1981) 282. — Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a kőszegi várról fennmaradt 18. századi alaprajz (közölve *Lelkes I.* és *Gergelyffy—Sedlmayr* munkáiban) az elővár ÉK-i épületénél átlósan húzott vonallal még ezt a falat ábrázolta.

4. kép. Leletanyag az ÉK-i udvarból. 1–3: kerámia a 13. sz. m. feléből; 4–6: kerámia majolika és velencei üveg a 15. sz. m. feléből

Abb. 4. Fundmaterial aus dem NO-Hof. 1–3: Keramik aus der zweiten Hälfte des 13. Jhs; 4–6: Keramik, Majolika und Glas aus Venedig aus der zweiten Hälfte des 15. Jhs

területű (de a jelenleginél kisebb) egyszerű kapu-
védmű, mely elővárként is szolgál. (A kerek alap-
rajz nem bizonyítható, az előbukkant kőfalszakasz
nem volt íves!) Kör alakú korábbi várra semmi-
féle adat sem utal, a karoling „*Castellum Gun-
tionis*” pedig a nyelvészeti kutatás szerint nem
azonosítható Kőszeggel.¹⁶

Az építészettörténet támpontjai

Bár a régészeti eredmények a vár (É-i részé-
nek) 13. századi keletkezését kétségen kívül alá-
támasztják, szükség van a további építészettörté-
neti támpontokra is. Mindenekelőtt azt kell vizs-
gálnunk, hogy az épületrészek egyidőben készül-

¹⁶ A cáfolat: *Melich J.*, Magyar Nyelv 27 (1931) 217
Tóth A., Magyar Nyelv 70 (1974) 46–473; *Ua.* Vasi
Szemle 30 (1976) 279–291. — Az erőszakolt magyarázat
K. Schünemann érveihez tartozik, a Karoling-kori német

betelepítés igazolása. — Tóth itt fejt ki azt a következtetést is, hogy a település eredeti neve Gyöngyös volt, a hegyen álló váré Kőszeg; majd a település is átveszi a vár nevét.

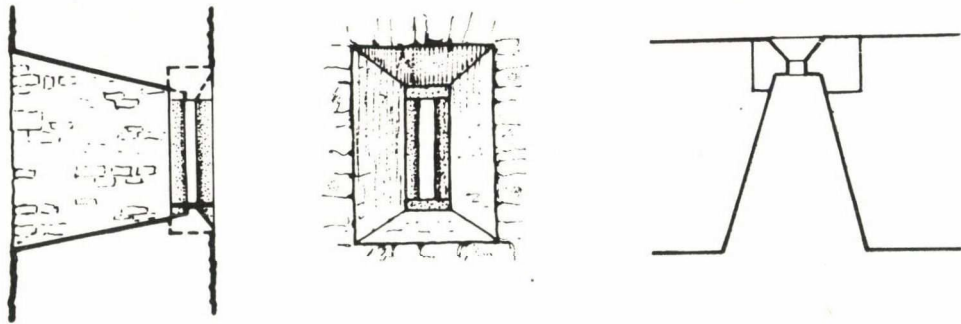
5. kép. A 4. réteg szintje követőgépek golyóival (13. sz. vége) és az ÉK-i torony szintig vakolt fala (nyíllal jelezve)

Abb. 5. Das Horizont der 4. Schicht mit den Kugeln von Steinschleudern (Ende des 13. Jhs) und die bis zum Niveau des NO-Turms gemörtelte Mauer (mit Pfeil markiert)

6. kép. Az É-i várfal pártázatának kibontása az elfalazásból

Abb. 6. Freilegung der Bekrönung der N-Burgmauer aus der Vermauerung

0 2m

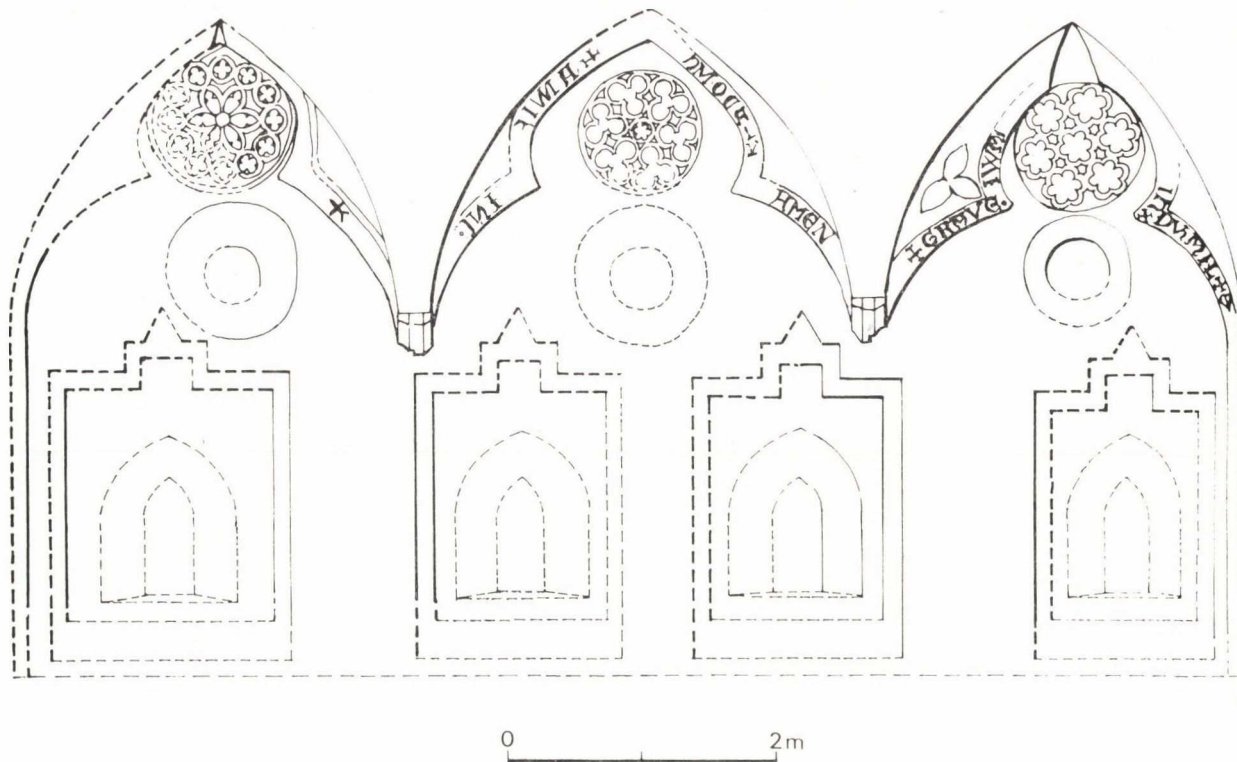
7. kép. Résznyílás a palota földszintjén

Abb. 7. Lichtschlitz am Erdgeschoß des Palastes

tek-e és a későbbi átépítés (amely az alapfalakat érintetlenül hagyja és így régészetileg rendszerint nem fogható meg) hol történt. A falak egymáshoz kapcsolódásának, illetve szétválásának relatív kronológiai támpontjai mellett amennyiben rendelkezésre áll, úgy a díszített műformák művészettörténeti kormeghatározása adhat szűkebb vagy bővebb időhatárokat.

A kőszegi vár É-i részénél elsősorban az a szembevetendő, hogy a főfalak egy része nem épült össze,

csak egymás mellé. Külön áll az É-i külső várfal, mellette külön az ÉK-i torony és ugyanígy az É-i palotaépület Ny-i zárófala sem épült együtt a várfallal. Hogy ez nem jelent *minden esetben* periódusváltást, arra az figyelmeztet, hogy az É-i palota K-i zárófala még magával a kétségtelen egykori palotafallal sincs egybeépítve. Úgy tűnik — talán statikai okokból — nem tartották biztonságosnak minden fal összeépítését, számítottak arra, hogy terhelésük nem lesz egyforma. Az egyidejűségre,

8. kép. Az É-i palota emeletének Ny-i szakasza a kapcsolt ablakesoporttal, 13. sz. vége. (Sedlmayr J. felmérése alapján a szerző kiegészítésével, Egyed E. rajza)

Abb. 8. Der W-Trakt des N-Palastes mit der Fenstergruppe, Ende des 13. Jhs

illetve periódusváltásra azonban az alapozási lábazatok különböző mélysége, illetve a középkori szint alá nyitott kutatóárkok megfigyelése támpontot ad: az É-i várfal lábazata mélyebben húzódik, mint az É-i palotáé, s az utóbbi fala mellett megfigyelt alapozási beásás is magasan van. Az É-i várfal emeleti részének falkutatása során elfalazott pártázat nyomait vettük észre (6. kép). A belső kőfalvastagítást kivéve két pártázat és a köztük lévő közök is napfényre kerültek. Ezek szerint a várfal először belső gyilokjárós megoldással épült, s akkor még nem terveztek ehhez a részhez belső épületet. A palota megépítésekor a pártázat feleslegessé vált (az emeleti termék húzódtak itt) és befalazták. Mindez további bizonyítéka annak (a stratigráfiai megfigyelésnél is feltűnő helyzetnek), hogy a 13. századon belül két élesen elválasztható építési periódus volt.

Az É-i palota udvari homlokzatán a feltöltés, illetve későbbi elfalazások mögött sikerült a földszinti nyílásokat is kibontanunk. Középen, az udvar felé előreugró ötödik toronynak nyomott csúcsíves, egyszerű rézsűs keretelésű kapuja volt, a palotafalon pedig vékony résnyílások sorakoztak, ugyancsak egyszerű rézsűs kőkerettel (7. kép). Ezek a műformák pontosan nem keltezhetőek, hosszabb ideig éltek. De ilyen résnyílás alkalmazása Csehországban az 1260-as évektől kezdve már kimutatható a királyi várakban (29. kép), a svájci polgári építészetben pedig a 13. század utolsó

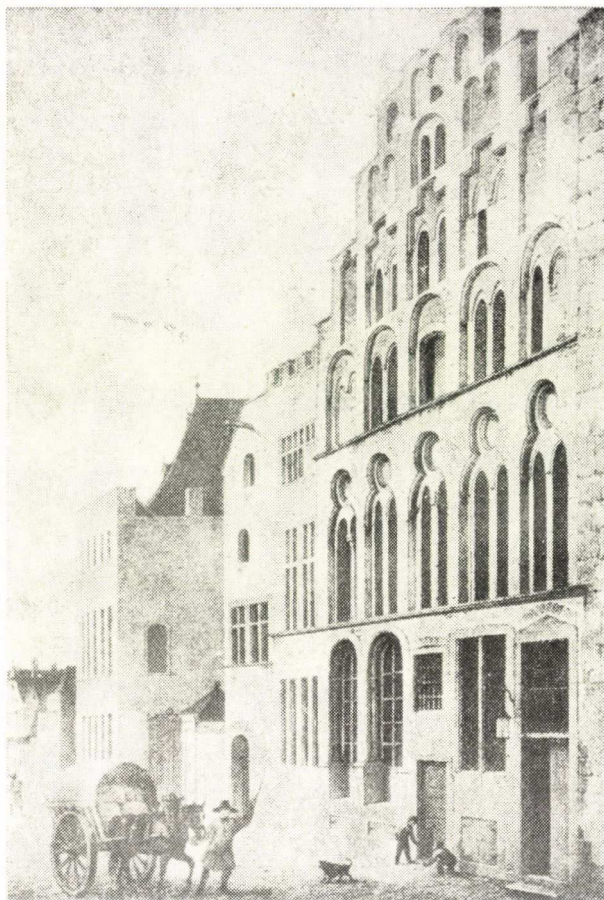
harmadában szintén ilyenek szerepelnek a nem lakás céljára szolgáló földszinti helyiségek megvilágítására. Használatukat mindenütt a biztonsági szempontok követelték meg.¹⁷ A kőszegi torony kapujához hasonló arányú, de valamivel gazdagabb tagolású (két lépcsőben két élszedéses rézsűvel) a csehországi Horšovský Týn püspökvárának kapuja — ott is udvari bejáratként — 1260–70 körül.¹⁸

A kőszegi palota emeletének legdíszesebben kialakított homlokzati része a Ny-i szakaszon került elő (8. kép). Itt alul négy kisméretű, mély rézsűs béléltű ablaknyílás volt, melyeket többszörös visszaugrással tagolt, felül lépcsőzetes zárású tükrös keretesz. A fal felső részét három széles ívmező zárja, ezekben egy-egy kerek nyílással. Fokozta az egykori megjelenés szépségét még az is, hogy a fal festve volt; ebből három kerek mező, valamint az ívek szegélyén az egykori felirat csekély maradványa még látható. Amint az előzőekben már utaltam rá, Sedlmayr és

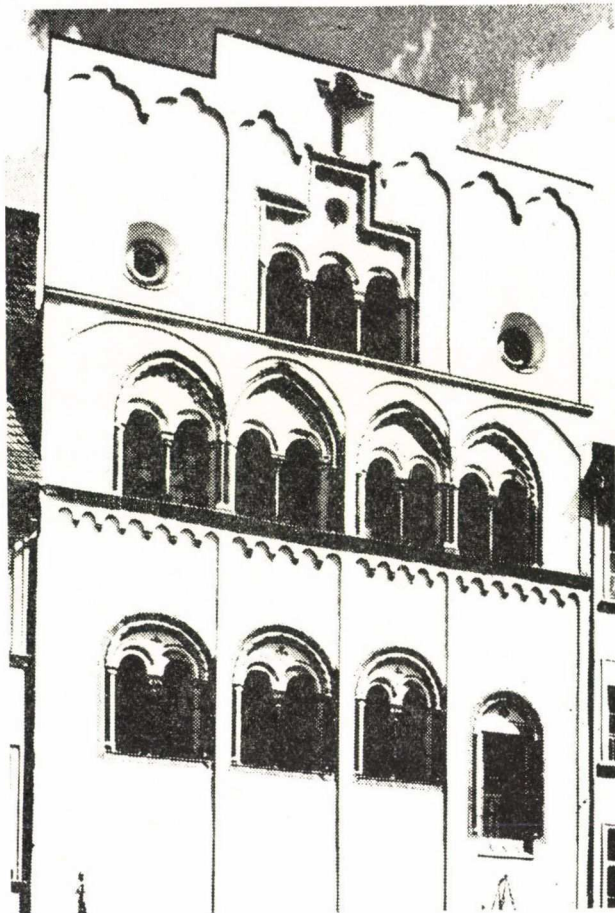
¹⁷ Csehország: Zvíkov, Písek földszintjén. *Menclová, D.*, *České hrady*. I. (Praha 1972) 282. kép (csak alaprajzon), 294. kép. Písek résnyílásai még méretükben is egyeznek. Felmérésemet a kőszegi monográfiában közlöm. — Svájc: *Schneider, J. E.* — *Kohler, T. M.*, *Mittelalterliche Fensterformen an Zürcher Bürgerhäuser*. *Zeitschrift f. Schweizerische Arch.u. Kunstg.* 40 (1983) 160–161.

¹⁸ *Menclová*, i. m. 261–272. A kapu felmérése közöletlen, a monográfiában adom.

9. kép. Köln, Rheingasse 8. 1225–30 körül
Abb. 9. Köln, Rheingasse 8. Um 1225–30

10. kép. Trier, Dreikönigshaus, 1230 körül
Abb. 10. Trier, Dreikönigshaus, um 1230

Gergelyffy ezt a részt utólagos *átépítésnek* tartja, a Garaiak idejéből. De a téglá építőanyag használata ennél a résznél nem az átalakítás eredménye, csupán olyan falazóanyag használata, amely jóval könnyebbé teszi a tagolt felület kialakítását. Téglát ezen kívül is alkalmaztak az emeleten: így eredeti nyílások bélleténél és keretelésénél kőfallal egybeépítve, amint azt egy helyénmaradt nyílás alsó részén és egy — az ostrom során lezuhant — faltömbnél is megtaláltuk, azonos téglaméretekkel.

A másik kérdés ezek után az, hogy elképzelhető-e egy ilyen tagolású nyíláscsoport a 13. század végén? Fejlődéstörténetileg az ilyen kapcsolatos ablakrendszerek a belsejükben fagerendákból vagy később deszkákból ácsolt, kívül kő- vagy téglaköpenyes burkolású lakókamrák jellegzetes elemei. Menclová kimutatta, hogy román kori ausztriai várakban, majd az 1260-as évektől kezdve cseh királyi várakban épültek ilyenek, egészen a 15. századig.¹⁹ Legnagyobb sorozatuk

¹⁹ Menclová, D., Blockwerk-kammern in Burgpalästen und Bürgerhäusern. ActaHistArt 9 (1963) 245–267. II. Ottokár Bezděz-i várában 1264–78 között négy is épült, minden szárnyban volt egy az első emeleten, a terem mellett.

II. Ottokár váraiban található, sajnos csak maradványokban. Később a magyarországi polgári építészetben is kedveltek voltak (Sopron, Buda),²⁰ itt már kő és téglá egyaránt előfordul mint burkolóanyag. Az eddig vizsgálható cseh példák egyszerűbb megoldásúak, mert vastag kőfalból nyílnak — ami tagolt felületet legfeljebb egyszerű félköríves fülkével tesz lehetővé. Ezek a lakókamrák a feudális várak ez idő tájt egyedüli jól fűthető helyiségei, valószínűleg a várúrno szobája (Kemenate, Stube), amelynél a belső boltozott faszervezet és az apró nyílások a meleget sokkal jobban őrizték, mint a nagyablakos termek. Ne feledjük, hogy a nagy ablakok zárását sokáig fatáblákkal, illetve pergamennel oldották meg, elegendő fényt csak a nyitott ablak engedett be; az ablak üvegzésének luxusa feudális várakban csak a 14. szá-

²⁰ Dávid F., Gótikus lakóházak Sopronban. Magyar Műemlékvédelem 5 (1970) 95–123. Itt építőanyaguk vagy kő, vagy téglá. Sajnos soproni alkalmazásai nem datálhatóak jól, a szerző a 14–15. századra keltezi. Budán, az Úri u. 31. sz. ház kapcsolatos ablakainak kora bizonytalan. Feltárója az az 1500 körüli homlokzaton helyezi el. Vegyesfalban részben téglából falazott. Czagyány I., BpR 19 (1959) 385–391. — Székesfehérvárott is került elő korai ablakcsoport.

zadtól gyakoribb. A fakamra külső kő- vagy téglaburkolata — véleményem szerint — gyakorlati célt is szolgált; a tűzvész ellen is védett. Egyébként Dél-Tirolból első írásos említése 1194-ből maradt ránk.²¹ Szó sincs tehát arról, hogy a kőszegi emeletnél „esetleg a várkapolna udvari homlokzatát akarták méltó keretbe öltöztetni”.²²

Miután a kőszegi nyíláscsoporttal egyező, vagy stílusában közelálló példa a közreadott kapcsolt ablakrendszerek között eddig nem található, vizsgálat alá kell vetni a kőszeginek egyes részleteit. Elsősorban az a kérdés, hogy a falvastagság csökkentése az egyes felületek hátraugratásával és az alsó nyílások fölötti lépcsőzetes lezárás honnan ered, mikor lép fel?²³ A kiindulás a későromán kor építészetében található, amikor ikerablakokat vagy egész ablakgalériákat akartak a viszonylag vastag falban elhelyezni, de az áttörés nehezen viselte volna el a felső fal súlyát. Ezért egy-egy szakaszon vékonyabb faltestbe helyezték a nyílást és a vastagabb falat vakívek kiképzésével támasztották. A megoldás rövidesen kiváló homlokzatagolást és egyben díszítést eredményezett és a világi építészet lakóház homlokzatain tovább gazdagodott. Az ablakokat keretelték, mélyített tükör felső része a 13. században már különböző megoldásokat mutat: félkörívesen, háromkaréjos, lépcsőzetes, nyomott csúcsíves. Kölnben ugyanannak a háznak homlokzatán az első három 1225—30 körül már szerepel, Trierben ugyanebben az időben a legfelső emelet ablakarkádját keretezik lépcsősen (9—10. kép).²⁴ De ráadásul e homlokzatokon még egy nyílásmegoldás látható: a román kor jellegzetes oculusa, kis kerek ablaka. Kőszegen is megtaláljuk az ablakok fölött. Véleményünk szerint a fakamrás belső tér megvilágításának és egyben homlokzati kiképzésének gótikus megoldásai ilyen későromán formákat visznek tovább és fejlesztik új homlokzatszíró rendszerre; a leggazdagabb kiképzést valószínűleg városi patricius és nemesi házak téglaeépítésze valósította meg.²⁵ A kőszegi kapcsolt ablakrend-

szert megvalósulását formai elemei a 13. században nem zárják ki.

A kőszegi ablakcsoport létesítésének idejét legjobban a *festett díszítés* tanúsítja. Az ablakosor fölötti három széles csúcsíves falmező felső részét egy-egy (kékesszürke, fehér és vörös színekkel) festett minta tölti ki: gótikus rózsablakok festett képe. A Ny-i első ívmezőben radiális elrendezésben hat csúcsív, körülötte tizenkét négykaréj, körökbe helyezve; a középső mezőben egy központi hatkaréj körül hat háromkaréj; a harmadik mezőben köröskörül is hatkaréjok láthatóak (11—13., 21—24. kép). Az első minta a 12—13. századi árkádíves rózsablakok tovább fejlődése, az igazi mérműrendszer megjelenése, mely francia példák után a 13. század második felében és a 14. század első felében divatos. A kőszegihez közelítő példája Luzern ferences kolostorában 1270/80 körül készült, szintén freskóként (14. kép).²⁶ A második és harmadik kőszegi minta ugyancsak mérműves rózsablakokat utánoz; korban meghatározható társaik két németországi templom ablaka: Obermarsberg déli kapuja fölött 1260/80 körül és Georghental cisztercita kolostorában a 13. század végén készültek²⁷ (15—16. kép). Jellemző ezekenél a mérműmintáknál, hogy csupán egyszerű három, illetve hatkaréjokból tevődnek össze, s a köztük kimaradó felületben negatív formák találhatóak csupán. Később ugyanis, a 14. század elejére keltezett hasonló mintájú ablakoknál kitöltésként már kezdetleges halhólyagforma látható (17. kép), vagy a karéjokat szferikus háromszögekbe, négyszögekbe helyezik — ezek adják a fő formákat és a karéjok már csak *mellérendelt* elemek. A csúcsíves minták esetében már a 13. század utolsó negyedében kezdik meg a csúcsív belsejének felosztását kisebb csúcsívekkel (majd később az ívek körül is további ívekbe mennek át és nem körök kísérik), míg a kőszegi megoldás ezekenél fejletlenebb. Természetesen nem állítjuk, hogy mérműmintáink alapján pontos, egy-két évtizedes kor meghatározás lehetséges, hiszen némelyik megoldás a 14. században is felmerül — de itt három különböző minta szerepel és egyik sem késői!

²¹ Stampfer, H., In: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters. (Wien 1982) 366—367. Az adat nemesi lakással kapcsolatos. A 13. század végén ugyanitt a várban is kimutatható a faboltozatos kamra, a 14—15. században pedig polgári és parasztházakban is.

²² Gergelyffy—Sedlmayr, i. m. 13. Ezt feltételezte Lelkes is, i. m. 164. Újabbban (1975) már „faburkolatos belső térre” következtet: Gerő L. szerk. i. m. 194.

²³ Gergelyffy és Sedlmayr szerint ez a megoldás a 15. század elejénél korábban nem képzelhető el. Gergelyffy—Sedlmayr i. m. 13. Sedlmayr i. m. 10, a templomi bejáratok keretezésével veti össze. — Ezek valóban későiek, de a megoldás nem ilyen eredetű.

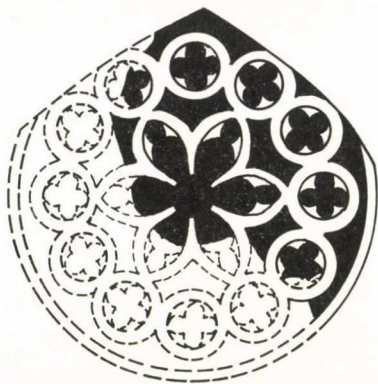
²⁴ Vogts, H., Die Kunstdenkmäler der Stadt Köln. II/IV. Die profanen Denkmäler. (Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz. Düsseldorf 1930) 399; Tf. XIX. Lásd még: Fig. 257. — A lépcsős záradék valószínűleg a házak lépcsőzetes oromfalának motívumát veszi át. — Trier: Reallexikon z. Deutschen Kunstgeschichte. Bd. VII. Sp. 1310; Abb. 25.

²⁵ Úgy vélem, itt a bécsi téglaeépítészet világi megoldásai lehettek közvetítők; sajnos ezek elpusztultak.

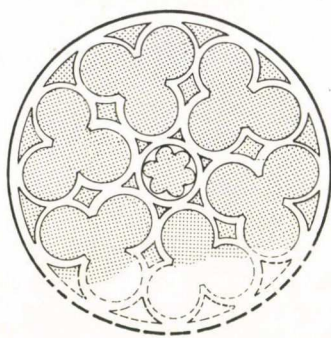
Az itteni téglaeépítészet első írásos említése 1276-ból maradt. Kühnel, H., In: Wien im Mittelalter. (Katalógus, Wien, 1975) 29. — A bécsi hatás jelentkezhetett Kőszeg, majd Sopron esetében, vándorló és áttelepült mesterekkel.

²⁶ Reinle, A., Die Kunstdenkmäler des Kantons Luzern. Stadt Luzern. I. (Basel 1953) Abb. 183. A kolostor első építési korszaka.

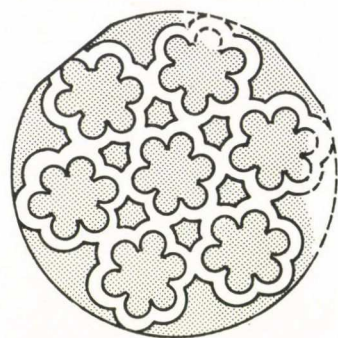
²⁷ Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte. Bd. VIII. (Kobler, F., „Fensterrose”.) Sp. 135—199; Tf. III—IV. — Mainz, St. Stephan egyik rózsablaka ugyancsak hat hármaskaréjból szerkesztett, középen negatív formával — mint a kőszegi középső minta; a 13. század végére keltezett. — A 14. századi fejlődés már másfajta megoldásai: Magdeburg, Dóm, Ny-i kapu; Bécs, ferences-templom D-i oldal. A fejlettebb szerkesztésnél az egyes elemek már nem különülnek el. — Nem vettük figyelembe a korai mérműrendszereknek azokat a késői példáit, melyek az északnémet téglaeépítészet területén az anyagból adódó korlátok miatt fejlett formákat nehezen alkalmaztak.

11

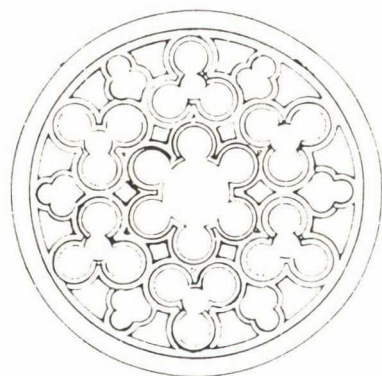
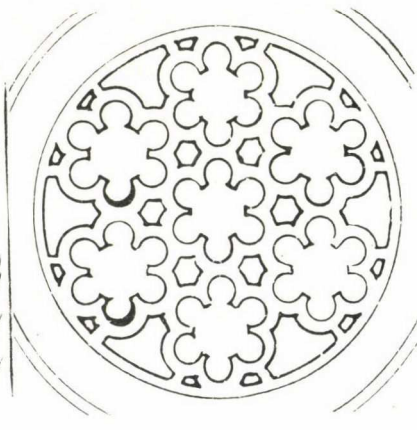
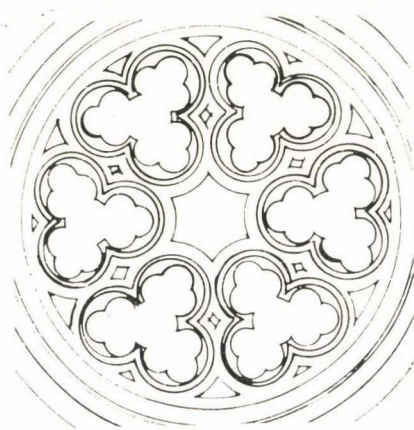
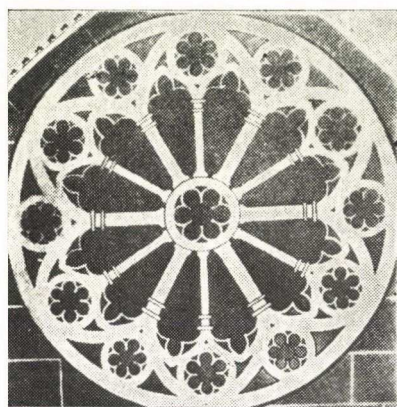

12

13

11–13. kép. Festett mérművek a kapcsolt ablakok fölött
Abb. 11–13. Bemalte Maßwerke über den Fenstern

14–17. kép. Rózsablakok. 14: Luzern, 1270–80, 15: Obermarsberg, 1260–80 körül, 16: Georgenthal, 13. sz. vége, 17: Ebendorf, 14. sz. eleje. (Realexikon z.D.K. alapján)

Abb. 14–17. Fensterrosen. 14: Luzern 1270–80, 15: Obermarsberg, um 1260–80, 16: Georgenthal, Ende des 13. Jhs, 17: Ebendorf, Anfang des 14. Jhs. (nach Realexikon z.D.K)

A palotahomlokzat festett díszítése tehát a 13. század végének divatját követi,²⁸ készítője jól ismeri e kor mérműszerkesztési gyakorlatát és egyik min-

tánál sem használta fel a későgótika mérmű-elemeit. Megerősíti a kormeghatározással kapcsolatos álláspontunkat még az az eddig figyelmen kívül hagyott támpont is, hogy az ívek szegélyét egykor követő, sajnos majdnem teljesen elpusztult

²⁸ A palota festése még távoli rokonságban sem áll a plébániatemplom falképeinek harmadrendű megoldású keretdíszivel. (Rozetták, diagonális rendszerű textilminta.) Ezek valószínűleg szövött textilek szegélyezését utánozzák. Gergelyffy nem egy tényleges formai

kapcsolatból kiindulva kötötte össze a két emléket, hanem a feltételezett korszak-azonosság miatt keresett itt kapcsolatot.

18. kép. A kőszegi palota emeletének elfalazott ülőfülkés ablaka ásatás közben

Abb. 18. Vermauertes Fenster mit Sitznische auf dem Stockwerk des Palastes von Kőszeg während der Ausgrabung

19. kép. Kőszeg, a palota egyik rekonstruált ablaka (Egyed E.)

Abb. 19. Kőszeg, das eine rekonstruierte Fenster des Palastes (E. Egyed)

felirat egyik része (a harmadik ív kezdetén) néhány majuszkulás betűvel *Kőszegi Iván gróf nevét* őrizte meg: GRAVE IWA . . . (az N-betűnek csak kezdetével); a magyarországi névhasználat szerint comes Johannes, viszont osztrák nyelvtéren „graf Iban, der grave Yban, comes Iwan, Iwanus graf” alakban ismerték²⁹ (23. kép).

A palota emeletének K-i homlokzatán egykor két nagyméretű ablak volt, elfalazott helyüket az ásatás során bontattuk ki. A feltöltésben viszont több nagyméretű kőrácsötredéket találtunk, ezek rekonstrukciója két nagy és egy kesnyebb mérműves ablakra utal (18–19. kép). A nagyobbak jól elhelyezhetőek az emeleti homlokzaton. Korukat pontosabban nehéz meghatározni, mert profiljuk kiképzése az egyik legtávolabbi élő megoldás, mely negatív (horony) elemeket használ és a 14–15. században is gyakori. Tovább vizsgálva azonban feltűnik, hogy a felső mérművek mindegyiknél csupán a legegyszerűbb, korai megoldásokat mutatják: felül három három-

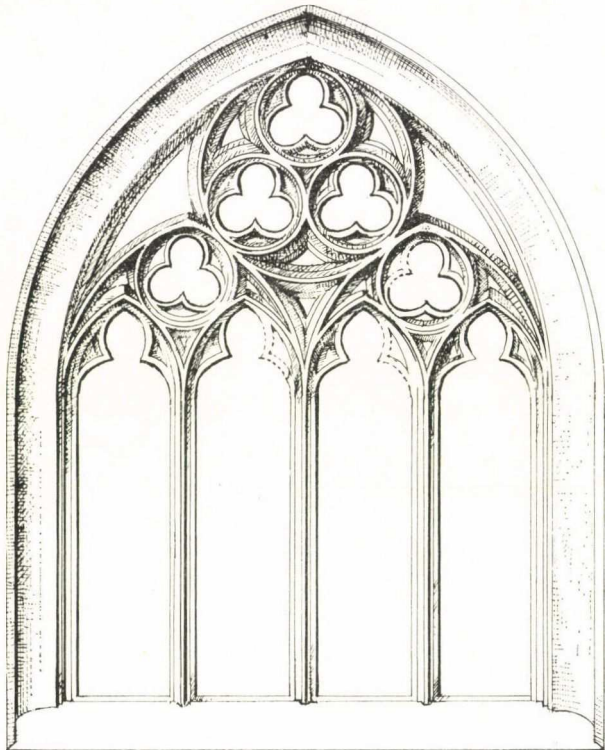

karéj, az alsó osztás záródása háromkaréj, illetve nyomott csúcsíves záródású karéj. Fontos itt az a körülmény, hogy a karéjok még önálló, *elsőrendű elemi* a mintának. (A nyílás alsó lezárását nem ismerjük.) Az egyes díszítőelemek közének kitöltése itt is egyszerű negatív formákból áll, mint a festett mintáknál. A mérműszerkesztés tehát ebben az esetben is a 13. századra jellemző. Ennek a keretprofil jellege sem mond ellent, ha tudjuk, hogy ez a stílus a maulbronnai cisztercita kolostor kerengőjén a 13. század végén jelentkezik (20. kép).³⁰ A kőszegi palotahomlokzat koraiságának további támpontja az a körülmény, amire D. Menclová hívta fel a figyelmet: a 14. század harmincas éveitől kezdve Közép-Európában az egyházi és a világi építészet megoldásai szétválnak, a gótikus várpalotákön és lakóépületeken megjelenik a téglalap alakú ablaknyílás, a csúcsíves-mérműves ablak már csak a várkapolnákat díszíti.³¹ A két nagy kőszegi ablak pedig a palotához

²⁹ Ezek a névalakok a stájer Rímes Krónika és a Continuatio Vindobonensis szövegében. A legutolsó a gróf saját levelében, *Lindeck-Pozza, I.*, Urkundenbuch des Burgenlandes. II. (Köln 1965) 295: „Iwanus graf in Günß und Pernstein” 1295.

³⁰ A K-i kerengőben. Reallexikon z. D. K. Bd. IV. Sp. 530. Abb. 3. (*Behling, L.* „Dreipass”). A maulbronnai ablak mérműve ugyanakkor valamivel fejlettebb, mint a kőszegieké, mert a háromkaréj-dísz már másodlagos elem, az elsődleges csúcsív. (A másodlagos elemek csak belsejében jelentkeznek, a fő motívum kitöltésére.)

³¹ *Menclová, D.*, MűÉ 7 (1958) 83.

20. kép. Maulbronn, kolostor kerengő ablaka, 13. sz. vége
Abb. 20. Maulbronn, das Fenster des Wandelganges des Klosters, Ende des 13. Jhs

tartozott, mögötte az alaprajzi elrendezés nem enged meg kápolnát, csupán egy nagytermet.³²

Véleményem szerint a palota *egyetlen építési periódus* eredménye, mely építőanyagában követ és téglát egyidőben használt. Erre mutat az is, hogy a téglahomlokzat vakíveit két kis *kőkonzol* tartja és ezek elfaragott, visszamaradt kövekből készültek. Hasonló, fel nem használt faragott réteggöveket találtunk a palota K-i zárófalában is. Az emelet építésekor az itt ritka, faragható kövek minden darabját hasznosították.

További építési szakaszok

A vár Ny-i épületszárnya nem tartozhat az É-ival azonos periódusba. É-i sarkánál ugyanis fala szervesen csatlakozik a palotához, de egyben meg is szünteti, eltakarja annak Ny felé nyíló földszinti bevilágító nyílását. Kőfalának

³² Ha volt már kápolna a 13. sz.-ban, azt csak az ötödik torony emeletén, a bejárat fölött képzelhetjük el. Talán itt volt a rekonstruálható 3. ablak, mely keskenyebb. De lehet, hogy kápolnát a várban csak a Garaiak építettek, a toronyban. Ekkor cserélhették az emeleti bejáratot díszesebb kőkeretre. Az Esterházyak újkori kápolnája a hely hagyománya.

vastagsága sem egyező: vékonyabb, mint az É-i palotáé. A Ny-i szárny megépítésével két, korábban különálló saroktorony az épületbe olvad. A 13. században még ügyeltek arra, hogy a toronyok védelmi szerepe befelé is érvényesüljön, ezért hagytak ki egy kis udvart a palota mellett. A Ny-i szárny későbbi építését bizonyítja földszintjén az udvarra nyíló három résablaka, melyeket a feltárás ideje alatt bontattunk ki. Ezek nem egyeznek a palota résablakaival, már kettőstölcsér alaprajzúak, nagyobbak és már nem faragott kőkerettel, hanem csupán tört kőből rakva készültek (28. kép).

Valószínűleg ugyanekkor történt a már idejélmúltnak tűnő részlet, az É-i palota emeleti téglahomlokzatának átalakítása: külső burkolása és a régi kis ablakok helyett három nagyméretű nyílása. (Ezek az új nyílások nem tartozhattak az újkori átalakításokhoz: a 18. századi emeleti alaprajz szerint a régi fal elé épített helyiségsornak ablakai nem É felé nyíltak. A nyílásokat az újkorban falazták be, sajnos kőkereteiket eltávolították. 21–24. kép.)

Az egyik új ablak egyszerű rézsűs tagolású keretkövének alja, elkerülve az újkori átépítést, mindmáig a helyén van (24. kép). Az új Ny-i épületszárny és az É-i palota emeleti kapcsolt ablakcsoportjának elfalazása egyidejű: ezt az is bizonyítja, hogy mindkettőn azonos vakolatréteget találtunk. (Ez a vakolat a Ny-i szárny emeletének első vakolatrétege — csak kis szakaszokon maradt meg — és vörös festésű kváderminta díszítette.) A vakolat átfordul az É-i palota homlokzatára is, de nem a kapcsolt ablakcsoport falsíkját borította, hanem az az elé húzott elfalazást, melyben az új nagy kőkeretes ablakok álltak. A kőkeretes ablakmaradványnál átfordul az ötödik torony falára is, a kváderminta helyenként ezen is felismerhető volt.

Ezek szerint az É-i és a Ny-i épületszárny nem lehet egyidejű, sőt utóbbi már a régi palota homlokzatának átalakítását (de nem a kapcsolt ablakok létesítését, hanem megszüntetését) jelentette. Talán az átalakítás során cserélik ki az ötödik torony emeleti ajtaját, díszesebb kőkeretet adva.

Az itt vázolt fejlődésment — ellentétben az első két periódus építkezéseivel — sem régészeti, sem építészettörténeti oldalról nem bizonyít abszolút kronológiát, pontosabban korhatározást. Csúpan a relatív időrendnek, az első két periódus *után* következésnek vannak támpontjai. Feltehetőleg volna az is, hogy az Anjou-korhoz tartozik ez az építkezési szakasz; saját elképzelésünknek ebből a szempontból (14. vagy 15. század) csak munkahipotézis értéke van.

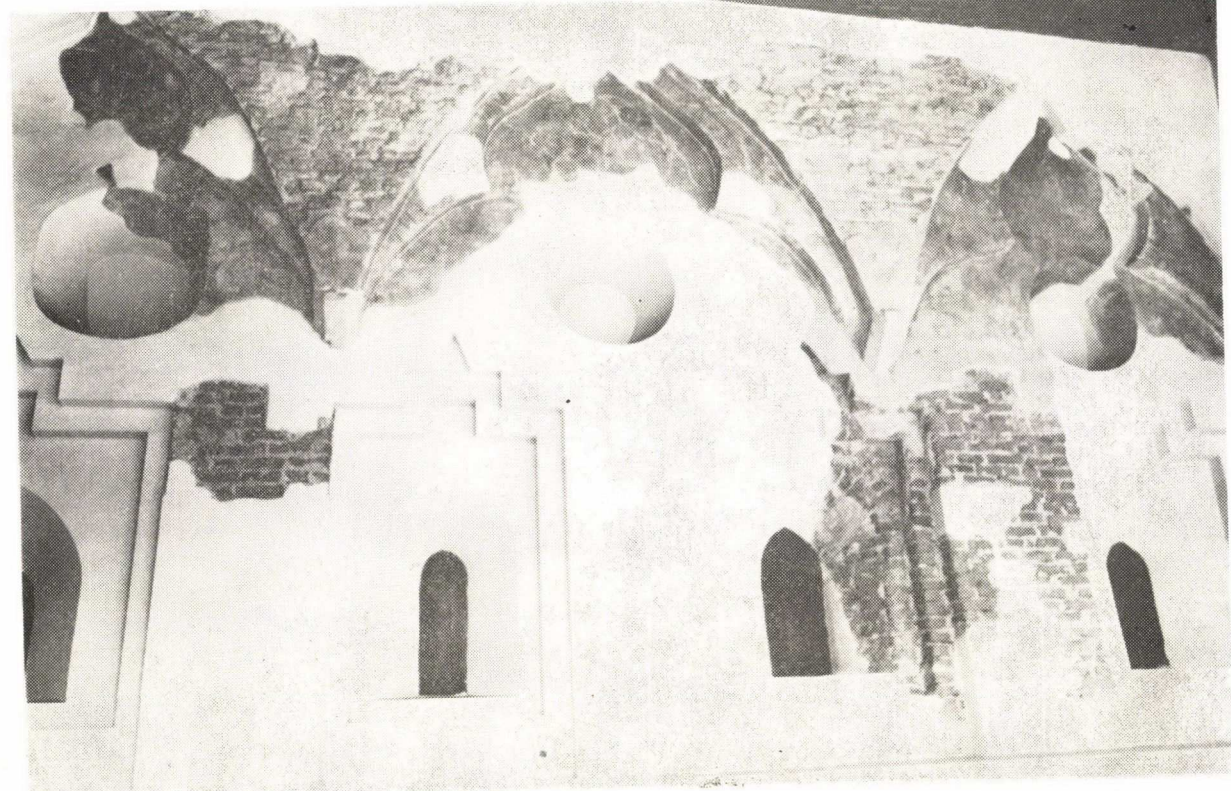
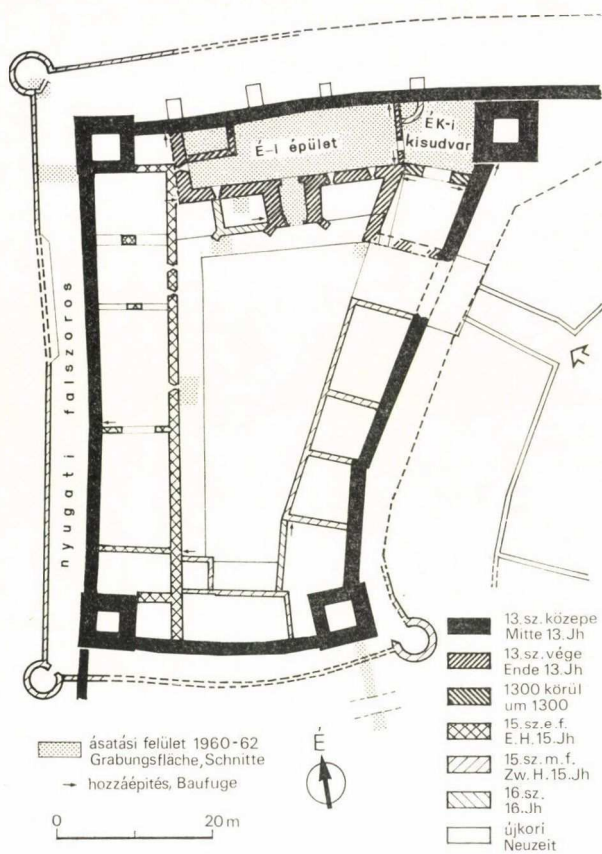
A Ny-i szárnyat a Garai család nagyszabású építkezésének tartjuk: az ország ekkori második leghatalmasabb főúri családja reprezentációs igénynek megfelelően. (Nem hisszük ugyanis, hogy a 14. században a királyi kézen lévő várban ilyen nagy építkezés folyt, hisz ez csak az egyik királyi vár a sok közül, melynek ekkor csak katonai,

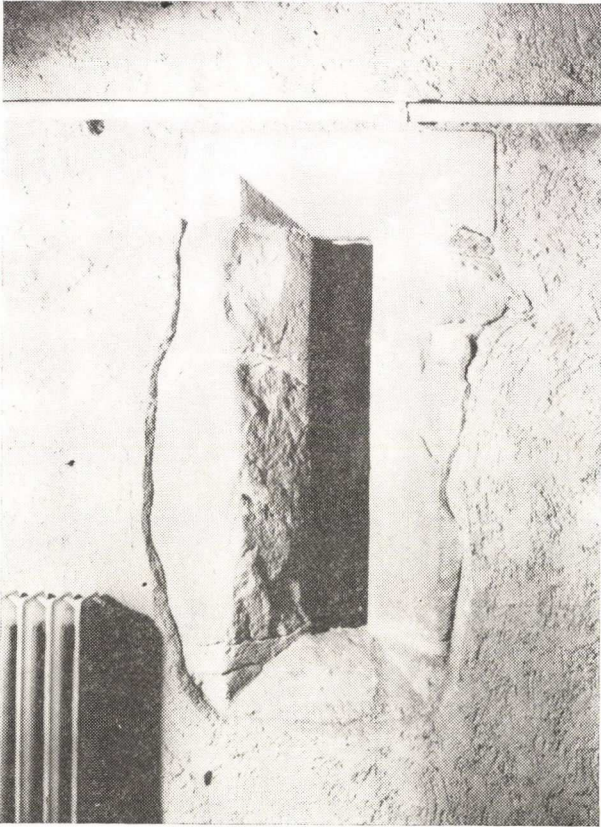
21–24. kép. Kőszeg. Az emeleti homlokzat feltárás közben. A később nyitott majd elfalazott ablakok helyei →. 23: A felirat

Abb. 21–24. Kőszeg. Die Fassade des Stockwerks während der Erschließung. Die Stellen der später geöffneten, sodann vermauerten Fenster, 23: Die Inschrift

25. kép. Kőszeg. A vár építési korszakai
 Abb. 25. Kőszeg. Die Bauphasen der Burg

26. kép. A kapesolt ablakcsoport az É-i palota emeletén. 13. sz. vége
 Abb. 26. Die Fenstergruppe auf dem Stockwerk des N-Palastes. Ende des 13. Jhs

27. kép. Résnyílás az É-i palota földszintjén. 13. sz. vége
Abb. 27. Lichtschlitz am Erdgeschoß des N-Palastes.
13. Jh

28. kép. Résnyílás a Ny-i palota földszintjén. 15. sz.
Abb. 28. Lichtschlitz am Erdgeschoß des W-Palastes.
15. Jh

hatalombiztosító szerepe volt. *A király sem lakik itt.*³³⁾

A Garai szárny emeletét Mátyás alakíttatja át reneszánsz stílusban; nagyméretű ablaksora reprezentatív jelleget adott a vár belsejének, — míg kifelé továbbra is a gótikus vár zárt falsíkjai uralkodtak. Valószínűleg azért került a Ny-i szárny átalakításra, mert ennek udvari homlokzata tárult elsőnek a belépő szemé elé. (A Garai palota dísztermei is itt lehettek.)

A K-i és a D-i rövidebb épületszárnyak a 15. század folyamán épülhettek (előbbi korára emeletének négy későgótikus ablaka utal); magunk ezen belül azért gondolunk a század közepére — második felére, mert a század végén egycsapásra megsokszorozódik a díszesebb kályhacsempék kőszegi előfordulása. Úgy tűnik, most már nagyobb számú lakóhelyiséget használnak. A 16. században az eddig üresen hagyott K-i sarkot is beépítették, s ezzel az utolsó, eddig még szabadon álló torony

is beolvad az épületbe. (A beépített traktus emeletén két későreneszánsz ablak van.)

*

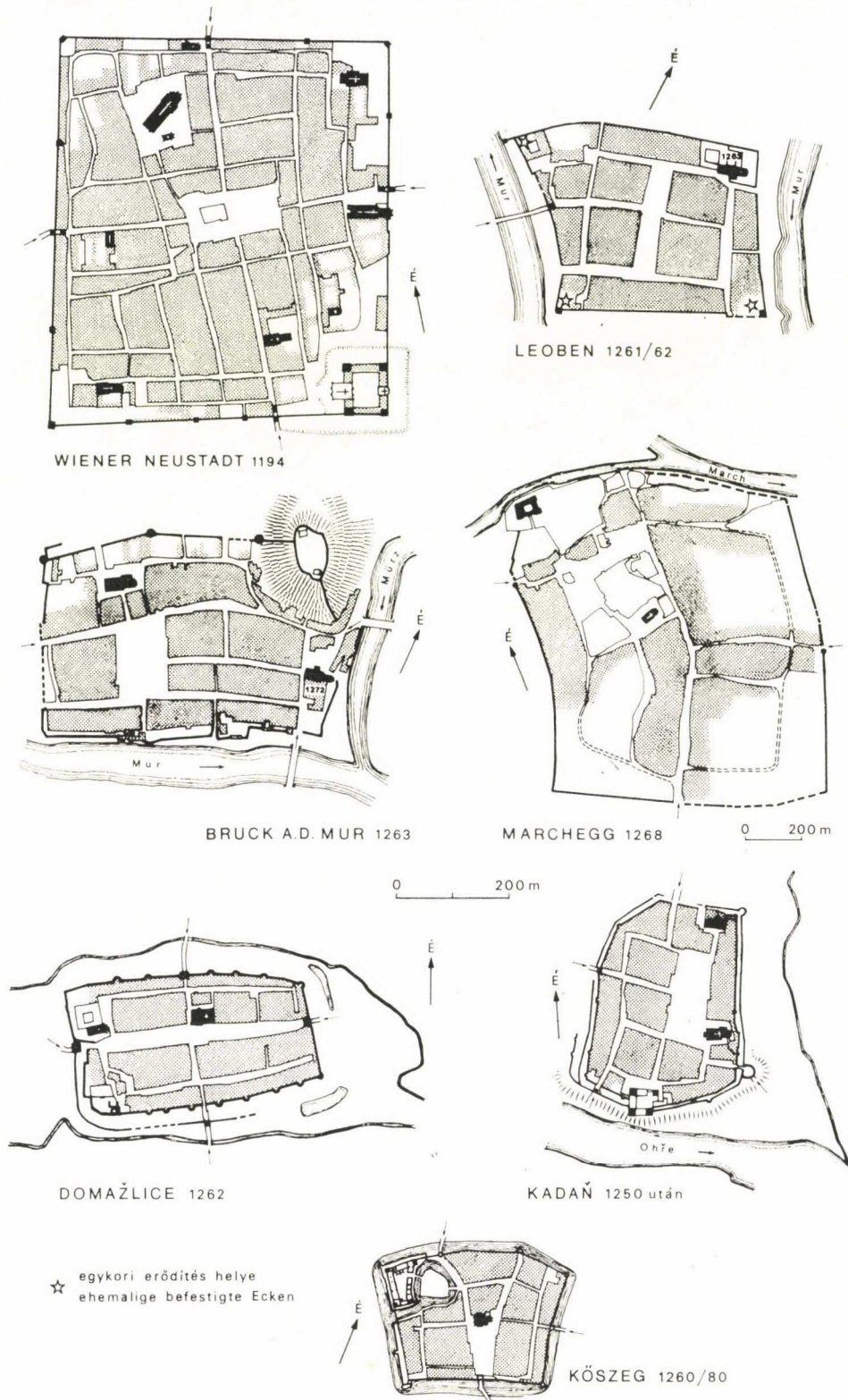
Kőszegi Henrik és családja története a reánkmaradt írásos adatok szerint az Árpád-kor végének jellemzője: a király- és országellenes oligarchia

29. kép. Pisek, Csehország. Résnyílások II. Ottokár városi várának homlokzatán, 1260 körül
Abb. 29. Pisek, Böhmen. Lichtschlitze an der Fassade der städtischen Burg von Ottokar II., um 1260

³³ Fügedi, i. m. 84—86, szerint 1321-ben már mintegy 100 királyi vár volt az uralkodó kezében, Nagy Lajos halálakor pedig 93. — Itteni építkezés ellen szól az is, hogy a királyok kőszegi tartózkodására nincs adat; még a város számára kiállított oklevelek sem itt, hanem Visegrádon, Budán, Zólyomban keltezettek (1337, 1341, 1366, 1367, 1381). Ráth K., A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei (Győr 1868).

30. kép. Szabályos alaprajzú városok várral. Wiener Neustadt (Steiermarkt): osztrák hercegi alapítás; Leoben (St.), Bruck a. d. Mur (St.), Marchegg (A-Ausztria), Domažlice (Cseho.), Kadaň (Cseho.): II. Ottokár város-alapításai; Kőszeg: Henrik bán alapítása

Abb. 30. Städte von regelmäßigem Grundriß mit Burg: Wiener Neustadt (Steiermarkt): österreichische herzogliche Gründung; Leoben (St.), Bruck a. d. Mur (St.), Marchegg (N-Österreich), Domažlice (Böhmen), Kadaň (Böhmen): Städtegründungen von Ottokar II; Kőszeg die Gründung vom Banus Henrik

31–32. kép. Sopron, Templom u. 12. és Szt. György u. 12. Résnyílások későbbi és egykorú ülőfülkék mögött

Abb. 31–32. Sopron, Templom-Gasse 12 und Szt. György-Gasse 12. Lichtschlitze hinter den späteren und gleichzeitigen Sitznischen

Források	1220	1250	1260	1270	1280	1290	1300	1310
Történelmi adatok		1254 K. Henrik országbíró			1279 K. Iván kapja a várat	1289 város és vár ostroma		
Régészeti adatok: érmek kerámia			1261–1276		1282	–	1308	
Stilustörténet: lépcsőzetes keretelés 1. festett rózsablak 2. festett rózsablak 3. festett rózsablak kőrácsos ablakok	→						→	
Feltételezett építéstörténet			1. ép. periódus		2. ép. per.	1279/96		

uralma. A régészet és építészettörténet bizonyítékai egy másik, az események eddig homályban lévő oldalát világítják meg. Ez a 13. század második felének város- és váralapító hulláma Ny- és Közép-Európában, melybe a királyokon kívül a legnagyobb birtokos főurak is bekapcsolódtak. Cseh és osztrák példák alapján kezdhette meg Henrik bán egy vár-város (Burgstadt) alapítását, az ekkor legkorszerűbbnek számító szabályos alaprajzi formában (30. kép).³⁴ Fiának folytatólagos

építkezése is az osztrák és cseh polgári és vár-építészet egyes elemeit veszi át (gerendaszerkezetű lakókamra kapcsolt ablakokkal, földszinti rés-

³⁴ Holl I., Négysaroktornyos, szabályos várak a középkorban. ArchÉrt 111 (1984) 194–217. Itt az európai fejlődés összefoglalása, kapcsolat a szabályos alaprajzú városok és a négysaroktornyos várak között. Kőszeg a közép-európai csoport első magyar példája; alaprajzilag korábbi és egyidejű osztrák és cseh városi várakat követ. — A Kőszegi család hatalmi helyzetéről: Fügedi, i. m. és

nyílások). Az utóbbi megoldások a magyarországi polgárházak fejlődésében tovább virágoztak (talán nemcsak a kőszegi példa nyomán), a Sopronban

napfényre hozott emlékmű a feudális divat polgári meghonosodása (31–32. kép).³⁵

Holl Imre

DIE BURG VON KŐSZEG IM 13. JAHRHUNDERT

Auszug

Die Bearbeitung erörtert die mittelalterlichen Bau-perioden der Burg von Kőszeg, vor allem ihre Früh-phase. Die nach der denkmalpflegerischen Herstellung der Burg entstandenen kurzen Bearbeitungen haben nämlich – unserer Meinung nach – das Alter der Burg und den Verlauf ihres Einbaues bisher irrtümlich bestimmt: seine Anfang wurde auf das 14. Jh. gesetzt und man hält den interessantesten Fassadenteil für einen Umbau aus dem Beginn des 15. Jhs (Abb. 2).^{9–10} Es schien, daß die Bearbeitung sowohl das historische, als auch das kunsthistorische (architektonische) Quellen-material, ja sogar das Endresultat der Ausgrabung benutzte. Unser Aufsatz beachtet schon wegen der Klä-rung der methodologischen Fragen einzeln die verschie-denen Quelldaten und analysiert sie vom Gesichtspunkte, welche Ergebnisse sie liefern. Hierbei stellt es sich heraus, daß der Großteil des historischen Quellen-materials hinsichtlich unserer Frage keine sichere Ant-wort gibt bzw. die wichtigsten Quellen (die österreichi-schen Chroniken) nicht genügend in Betracht genommen hat. Die archäologischen Ergebnisse sind eindeutig: der ausgewerteten Schichtenzeichnung (Abb. 3) nach fallen die ersten zwei Perioden noch in die zweite Hälfte des 13. Jhs, die neueren Funde aus dem 15. Jh. weisen auf den damaligen Weiterbau und den königlichen Gebrauch; die türkische Belagerung des Jahres 1532 zerstört den N-Flügel und seine Stelle wird darauffolgend aufgeschüt-tet. (Die ausführliche Dokumentation enthält die in Arbeit befindliche Monographie).^{12–13}

Zum ältesten Teil gehörte das N-Palastgebäude, dessen architektonische Teilformen und die bemalte Verzierung des Stockwerkes von den früheren Bearbei-tungen nicht bestimmt oder auf eine allzu späte Zeit (15. Jh.) datiert werden. Das spitzbogige Tor des Erd-geschosses und die sich gerade abschließenden Licht-schlitze dürften den Analogien nach (die Burgen von Ottokar II. in Böhmen und die Bauten seiner Zeitgenos-sen: Pisek, Zvikov, Horsovsky Tyn, zwischen 1260–70) in die zweite Hälfte des 13. Jhs gehört haben (Abb. 7, 27).^{17–18} Die Ziegelmauer des Stockwerkes mit den in staffelförmig schließenden, eingetieften Spiegeln ange-brachten kleinen Fensteröffnungen ist kein späterer Umbau. Ihre Teilformen treten im spätromanenzeitli-chen bürgerlichen Bau bereits auf (Abb. 9–10),²⁴ von hier werden der staffelförmige Spiegel, der Wandbogen, die runden Öffnungen übernommen. All dies gehört zur Fassade der Blockwerkkammer; sie zeigen ein mannig-faltigeres Bild als die Analogien des 13. Jhs, was durch das Baumaterial (Ziegel) ermöglicht wurde. Als Bau-lösung wird eine solche Blockwerkkammer in den Burgen des Ottokar II. im allgemeinen auf dem Stockwerk der Paläste angewendet, jedoch ist sie in Tirol schon 1194 schriftlich belegt.^{19–21} Die Herstellungszeit der Fenster-gruppe ist am besten durch ihre bemalte Verzierung bewiesen (Abb. 11–13), die Analogien dieser Fenster-rosenmuster erscheinen in der zweiten Hälfte und Ende des 13. Jhs (Abb. 14–16).^{26–27} Durch den einheitlichen Gebrauch der drei verschiedenen Muster wird diese Zeit-bestimmung noch besser untermauert. Einen weiteren Beweis zur Datierung auf das ausgehende Jahrhundert

liefert die Tatsache, daß der Sohn des Bauherren der Burg, der Graf Ivan (erste Erwähnung 1266, +1308), dessen Name auf dem einen Bogen der Fassade sichtbar ist (Abb. 23), den Palast errichtet haben dürfte.²⁹

Einen weiteren Anhaltspunkt bilden die drei aus den Resten rekonstruierbaren Maßwerkfenster, die ursprünglich wahrscheinlich in einem anderen Abschnitt der Fassade waren: auch diese haben ein frühes Maßwerk-system (Abb. 18–19) und dürften zum großen Saal des Palastes gehört haben. – Der N-Palast zeigt also eine einzige Bauphase und ist Ende des 13. Jhs ent-standen.

Die Burg von Kőszeg selbst gehört, seinem Grund-rißtyp nach, in die frühe Gruppe der mittelalterlichen städtischen Burgen von regelmäßigem Grundriß. Sie wurde nach österreichischen und böhmischen Mustern nach der Mitte des Jahrhunderts vom Banus Henrik (von 1254 Landesrichter, 1260 Palatin) erbaut. (Über die europäische Entwicklung ihre Analogien berichteten wir im *Archaeologiai Értesítő*, Jg. 1984.³⁴) Die Kőszegi-Familie (ihrem früheren Namen nach: die Güssinger) ist die mächtigste oligarchische Familie des Zeitalters – 1270 besitzt sie 4, Ende des Jahrhunderts schon 14 Burgen – ihre Mitglieder führen nach und nach staat-liche Würden und Ämter; mit dem Bau der Burg von Kőszeg und mit der Städtegründung schlossen sie sich dem großen Prozeß der europäischen Städtegründungen und des Burgbaues von regelmäßigem Grundriß an³⁴ (Abb. 30).

Im Laufe des 14. Jhs kam es – unserer Meinung nach – zu keiner Bautätigkeit. Der König hat zu dieser Zeit schon die Burg zurückerlangt und sie war unter seinen etwa 100 Burgen, für ihn nicht die wichtigere. 1392 erhielt die Burg die Garai-Familie, dem Beweis des Fundmaterials nach wurde hier zu Beginn des 15. Jhs gebaut; der große W-Gebäudeflügel dürfte zu dieser Zeit entstanden sein. (Dieser Flügel schließt sich nicht organisch dem nördlichen an und verdeckt die Fenster des Erdgeschosses.) Vielleicht wurde auch damals die Fenstergruppe des ersten Stockwerkes im N-Flügel mit neuen großen Fenstern umgebaut (Abb. 21–24); die ursprüngliche Bemörtelung des W-Flügels läßt nämlich auf diese umgebaute Fläche schließen. Später wurde der O- und S-Flügel erbaut, sodann in der ersten Hälfte des 16. Jhs der diese verbindende Teil (mit Renaissance-fenstern). König Matthias hat die Stadt von Friedrich III. zurückerobert, die Restedes repräsentativen Baues zeigt die umgebaute Renaissancefensterreihe des Stockwerkes im W-Flügel. – Die neuen, eingebauten Teile haben die bis dorthin selbständigen Ecktürme an den Block des Gebäudes angeschlossen.

Die architektonische Lösung des Palastes von Kőszeg im ausgehenden 13. Jh. – die Lichtschlitze des Erdgeschosses und die Fenstergruppe des Stockwerkes, als fassadenverzierende Lösung – hat auch auf den späteren bürgerlichen Bau eingewirkt. Vor allem wurden diese in Sopron eine längere Zeit angewendet (Abb 27–28), die Blockwerkkammer auf dem Stockwerk ist hier in den Bürgerhäusern eine häufige Lösung.²⁰

I. Holl

Kristó Gy., Tanulmányok az Árpád-korról. (Bp. 1983.) A Kőszegiek kiskirálysága, 241–268. – A külföldi város-alaprajzok A. Klaar, M. Schwarz, D. Libal, D. Menclová alapján, helyenként kiegészítve máshol közölt alaprajzokkal, illetve T. Durdik adataival. A beépítés határai már a 18–19. sz.-i állapot szerint, de a modern fejlődés nélkül jelzettek.

³⁵ A soproni polgárházak földszintjén számos eset-ben alkalmaztak résnyílásokat, néhányszor ezek fölött az emeleten a kapcsolt ablakosor kamra helyezkedett el. Egy részükről *Dávid*, i. m. feltételezi, hogy a résablakok még az első periódusba tartoztak, bár a Sz. György u. 12-nél már egyidejűek az ülfülkével. Uo. 6.j. – E sze-rint a 14. sz.-ban lépnek fel és a 15. sz. elején is alkal-mazzák.